

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ПРАВОПОРУШЕНЬ

У статті висвітлено питання сутності правосвідомості, її види, функції, структура, визначено показники структурних компонентів правосвідомості. Виняткове значення надається проблемі характеристики структурних компонентів правосвідомості підлітків, схильних до правопорушень.

Ключові слова: *правосвідомість, структурні компоненти правосвідомості, правова дійсність, правомірна поведінка, правова установка, соціально-правові цінності, мотиви правомірної поведінки, правова соціалізація, ранній підлітковий вік, правопорушення.*

В Україні формується демократична правова держава, серед головних завдань якої пріоритетне значення мають: постійна турбота про зміцнення правопорядку та законності, захист суспільства і кожної особи від злочинних посягань, організація та боротьба зі злочинністю. У Конституції України найвищою соціальною цінністю визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека, тому забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Його виконання передбачає розвиток такого елемента правової системи, як правосвідомість, що є необхідною умовою створення норм права, виступає чинником поваги до права і є психологічною основою його реалізації. Дослідження феномена правосвідомості, її розвитку та ранньої профілактики різноманітних

деформацій дасть змогу підвищити загальний рівень розвитку права в суспільстві.

Розвиток правосвідомості активізується в ранньому підлітковому віці, коли закладаються також основи моральності, формуються соціальні настановлення, ставлення до себе, до людей, суспільства. Вони мають нестійкий, пошуковий характер. Тому підлітковий вік розглядається як один з найнебезпечніших для формування протиправної поведінки. Але разом з тим, він є і найсприятливішим для перевиховання дитини, схильної до правопорушень. Однак забезпечення цього процесу має базуватися на знанні причин, психологічних особливостей протиправної і правомірної поведінки, зокрема особливостей правосвідомості дітей, схильних до правопорушень.

У психолого-педагогічній літературі представлено результати теоретичних та емпіричних досліджень різних аспектів правосвідомості. Так, питання суті, структури явища, його детермінації, видів, функцій розглядаються у працях Ю. П. Битяка, Н. А. Бурої, Л. В. Васильєва, О. О. Ганзенко, Л. М. Герасіної, О. Г. Даниляна, О. П. Дзьобаня, Н. Ю. Димидової, М. І. Єнікєєва, О. В. Землянської, Ю. Ю. Калиновського, І. В. Коваленко, В. О. Коновалова, В. В. Луньова, О. В. Петришина, О. Ю. Тодики, І. Є. Фарбер, Ю. В. Чуфаровського. Значну кількість наукових праць присвячено проблемі правового виховання, його ролі у становленні і розвитку правосвідомості і правової культури як надійного засобу профілактики правопорушень. Це праці А. К. Долгової, О. І. Дулова, Л. М. Зюбіна, К. Є. Ігошева, В. О. Коновалової, М. В. Костицького, Д. П. Котова, О. Р. Ратінова, В. О. Татенка, Н. О. Ткачової. У вітчизняній і зарубіжній психологічній і юридичній літературі розглядається субкультура дитячої

делінквентності (А. Коен, В. Ф. Моргун, Дж. Сатерленд, У. Хеллі, А. Хутон). Проте недостатньо приділяється уваги питанням правосвідомості підлітків, схильних до правопорушень. Так, в основному дослідження проводились у ракурсі вивчення розвитку правосвідомості підлітків. Це праці Г. К. Валіцкаса, О. М. Губаря, Н. Ю. Димидової, О. В. Землянської, В. В. Луньова, І. Парфановича, А. Р. Ратінової, М. Раттера, Е. Т. Соколової. Також вивчалися питання профілактики виникнення деформацій правосвідомості та створення педагогічних програм роботи з підлітками, схильними до правопорушень (Н. І. Вітрів, Й. І. Горінецький, Е. В. Змановська, В. В. Лемак, М. Раттер, В. В. Туряниця). Однак питання особливостей правосвідомості та сформованості всіх її складників саме підлітків, схильних до правопорушень, залишається недостатньо дослідженим.

Мета дослідження. Актуальність і недостатня вивченість проблеми правосвідомості підлітків, схильних до правопорушень, обумовили необхідність проведення спеціального теоретичного дослідження з юридичної психології, метою якого є з'ясування суті правосвідомості, її видів, функцій, структури й особливостей в осіб раннього підліткового віку, схильних до правопорушень.

У результаті аналізу психолого-педагогічної і юридичної літератури з'ясовано, що правосвідомість – це цілеспрямоване відображення правової дійсності, засноване на морально-етичних поглядах, виражене в сукупності знань про правову дійсність, ставленні до неї, результатом якого є регуляція поведінки людини в юридично значимих ситуаціях.

Для кращого розуміння сутності правосвідомості доцільно розглянути її види. Більшість дослідників виділяють такі види правосвідомості, які визначаються за її

суб'єктами та за глибиною відображення правових явищ [7; 10; 12; 18; 22].

I. За суб'єктами (носіями) правосвідомості:

1) суспільна правосвідомість є характерною для всього суспільства і відображає його типове стійке ставлення до правової дійсності та загальний рівень правової підготовки і правовиконання в даному суспільстві;

2) групова правосвідомість притаманна окремим групам людей з певними специфічними потребами й інтересами і відображає типове стійке ставлення членів групи до правової дійсності та їхній рівень правової підготовки і правовиконання; відображає загальні правові інтереси і потреби членів групи, їхнє співвідношення з інтересами і потребами всього суспільства;

3) індивідуальна правосвідомість відображає ставлення конкретного індивіда до правової дійсності, рівень його правової підготовки та правовиконання.

II. За глибиною відображення правових явищ:

1) повсякденна (емпірична), яка складається стихійно, під впливом конкретних умов життя і життєвого досвіду людини в цілому;

2) наукова (теоретична), яка формується на базі широких і глибоких правових узагальнень, закономірностей і спеціальних досліджень людини з предмету соціально-правової дійсності;

3) професійна – це правова свідомість юристів.

При дослідженні психологічних особливостей індивідуальної правосвідомості людини слід враховувати особливості правової свідомості, притаманні даному суспільству та групі (соціальній, віковій тощо), до яких ця людина належить, і глибину відображення нею правової дійсності.

Зовнішнім проявом властивостей правосвідомості є функції, які вона виконує. Відповідно до теоретичної концепції, яку поділяють багато вчених, до них належать когнітивна, оціночна і регулятивна функції [5; 11; 18].

1. Когнітивна функція (пізнавальна, інформаційна) полягає в забезпеченні суб'єкта правовими знаннями. Лише на рівні свідомості вона виступає як пізнання в повному сенсі цього слова, тобто як активне цілеспрямоване набуття знань.

2. Оціночна функція (ціннісна, емоційна) полягає в забезпеченні оціночного ставлення людини до правової дійсності, співвіднесення правових норм з власними поглядами людини на правове, обов'язкове, необхідне. Особистість залежно від того, на скільки вимоги, які містяться в нормах права, відповідають її інтересам і потребам, завдяки оціночній функції позитивно чи негативно оцінює правову дійсність.

3. Регулятивна функція (настановча) полягає в забезпеченні співвідношення поведінки людини з чинною в суспільстві системою правових норм, результатом чого є поведінкова реакція у вигляді правомірної чи протиправної поведінки.

Пізнавальна, оцінювальна та регулятивна функції правосвідомості взаємопов'язані одна з одною. Пройшовши через свідомість людини, знання про правову дійсність викликають певне ставлення до неї. При цьому відбувається процес непрямого відтворення в діях особи набутих знань, їхнього переосмислення, співвіднесення з поглядами на правове, обов'язкове тощо. Доповнює цей зв'язок регулятивна функція правосвідомості, яка відображається в трансформації правових знань і оціночних ставлень до правової дійсності спочатку в програму діяльності, а потім у конкретні дії і вчинки, які

мають правовий характер [5; 18].

До структурних компонентів правосвідомості належать: когнітивний, оціночний, регулятивний [7; 12; 18].

Когнітивний компонент містить у собі знання про правову дійсність. Оціночний компонент являє собою систему ставлень до неї, а саме ставлення особистості до: права і законодавства (його принципів, норм, інститутів); правоохоронних органів (прокуратури, адвокатури, суду, юстиції, органів внутрішніх справ, їхньої діяльності); правової поведінки людей; власної правової поведінки [12; 18; 22]. Регулятивний компонент являє собою готовність людини діяти згідно з правовими нормами і проявляється в соціально-правових установках, ціннісних орієнтаціях і мотивах правомірної поведінки [21, с. 158]. Це практика застосування права.

Розподіл за групами структурних компонентів умовний, адже в реальних умовах правосвідомість проявляється у взаємодії всіх компонентів, комплексно. Насправді ці компоненти функціонують у правосвідомості як єдине ціле [17, с. 167].

Правові знання являють собою результат відображення людиною правової дійсності, вони виступають першим результатом впливу права на свідомість особистості і являються необхідною передумовою правової свідомості [2; 11]. Можна сказати, що сума правових знань прямо пропорційна якості відображення людиною правової дійсності, тобто рівневі правової свідомості. Тож правові знання виступають показником рівня правової свідомості. При цьому потрібно, щоб правові знання мали такі характеристики: *повнота* (вичерпна достатність відтворення обсягу інформації щодо правового явища, усіх його характеристик

і ознак від фрагментарного відтворення інформації до відтворення в повному обсязі), *адекватність* (відповідність індивідуальних знань людини про явища правової дійсності загальноприйнятому еталону), *усвідомленість* (розуміння суті явища та здатність її вербалізувати) [2; 3; 20].

Проте знання правових приписів саме по собі не є достатнім регулятором правової поведінки людини і не може забезпечити їхнє виконання без належного ставлення до правової дійсності. За О. М. Леонтьєвим, предмет проходить через призму не лише мислення і розуміння, а й ставлення до нього суб'єкта – виявляється, який сенс він має для нього. На думку О. П. Хохліної, будь-що усвідомлюється людиною-особистістю, яка має свій внутрішній світ, свій власний досвід [20, с. 59]. Це ставлення являє собою емоційне переживання, оцінювання людиною отриманої правової інформації у межах векторів «добре-погано», «правильно-неправильно», «прийнятно-неприйнятно», «добре-шкідливо» тощо [14; 12]. Оціночний компонент правосвідомості є своєрідною внутрішньою мірою правової сприйнятливості особистості, виявлення її здатності переживати задоволення у зв'язку з поведінкою (інших людей і своєю власною), у якій реалізуються правові норми або переживання незадоволення, обурення, коли ці норми порушуються. Рівень розвитку оцінювального компонента правосвідомості пропонується оцінювати за такими показниками: *характер* ставлення до правової дійсності (позитивний чи негативний), його *стійкість* (прийняття правових норм і необхідності їх виконання, що виявляється епізодично чи постійно) та *дієвість* (позитивні реакції на правові приписи та потреби їх виконання від споглядального характеру до дієвого) [3, с. 56].

Але оцінювальний компонент правосвідомості також сам по собі не має здатності до практичної реалізації поведінки у сфері права без сил, які відіграють роль пускових і рушійних механізмів діяльності. Таку роль виконує регулятивний компонент, який формує готовність людини діяти в певному напрямку [17, с. 168]. Забезпечення функціонування регулятивного компонента здійснюють правові установки, ціннісні орієнтації [12; 18] та мотиви поведінки в правовій сфері. Як зазначав В. А. Самігулін: «Окремі автори розглядають правосвідомість як складник правопорядку на тій підставі, що законослухняні суб'єкти правопорядку завжди являються носіями високого рівня правосвідомості. Вони керуються правовими мотивами, ціннісними орієнтаціями, установками, які не допускають недбалого ставлення до законів і правових приписів і орієнтуються тільки на правомірну поведінку» [15, с. 33]. На думку І. Б. Хаконові: «...чим вищий рівень правосвідомості громадян країни, тим точніше виконуються приписи правових норм. Розвинена правосвідомість забезпечує добровільне, глибоко усвідомлене здійснення правових вимог, розуміння їхньої правильності і розумності. Вона викликає в людей почуття нетерпимості до порушень правопорядку» [19]. А. А. Реан стверджує, що центральні, визначальні відмінності між особистостями злочинця і незлочинця лежать у сфері ставлення людини до дійсності, у сфері її соціальних установок і цінностей [13].

Правова установка – це сформована на основі правового досвіду людини схильність певним чином сприймати й оцінювати явища правової дійсності та готовність діяти щодо них відповідно до цієї оцінки. Вона являється неусвідомлюваною основою правових поведінкових актів, у яких не усвідомлюється ні мета дії,

ні потреба, заради якої вона здійснюється.

Для того, щоб людина виконувала правові приписи, необхідно, щоб у її свідомості право було представлене як цінність. Ціннісне усвідомлення правової дійсності виражає особливе ставлення людини до неї з урахуванням її цілей, інтересів, потреб. За А. М. Столяренком: «Профільтровані через особистий досвід і правову практику суб'єкта пізнані ним різні боки та явища правового життя викликають до себе певне ставлення і, маючи значення для особистості, набувають сенсу, кваліфікуються як цінності» [12]. Правові цінності мають подвійну природу – вони є одночасно і моральними цінностями. Аналіз літератури показав, що до основних правових цінностей належать: справедливість, свобода, порядок, гармонія, солідарність, лояльність, честь, гідність, приватна власність, влада, відповідальність, милосердя, обов'язок, довіра, людське життя і здоров'я, толерантність, рівноправність [2; 5; 7; 10; 11; 14; 16; 19].

Викривлене уявлення про цінності права призводить до виникнення деформацій правосвідомості: від правового нігілізму до правового ідеалізму [16, с. 145].

Наступним проявом регулятивного компонента правосвідомості виступає мотив. Мотив – це внутрішня причина, яка визначає, стимулює, спонукає людину до здійснення певної дії, включеної у визначену цим мотивом діяльність [17, с. 167]. Як зазначає В. В. Нікітєва: «Численні офіційні правові положення приречені на бездіяльність, якщо людина не вмотивована дотримуватися їх» [10]. Спеціалісти виділяють такі мотиви правомірної поведінки:

– маргінальний, при якому правомірна поведінка заснована на мотивах страху перед відповідальністю за правопорушення, страх осуду з боку інших людей. При

цьому людина не переступає меж дозволеного і забороненого, але схильна до протиправних дій;

- «мотив благополуччя», при якому людина дотримується правових норм для того, щоб отримати позитивні оцінки і схвалення інших, заслужити авторитет тощо, а саме право не виступає для людини цінністю [8, с. 138];
- конформістський, при якому правомірна поведінка здійснюється не у зв'язку з високим рівнем правосвідомості, а внаслідок пристосування до зовнішніх обставин і ситуацій. Така поведінка являє собою пасивне дотримання людиною норм права, підпорядкування своєї поведінки думкам і діям інших людей [6; 8, с. 140];
- звичаєвий, в основі якого лежить звичка. Звична поведінка свідчить про те, що людина не аналізує критично ті чи інші правові вимоги, а, переконавшись у їхній правильності, дотримується їх без особливих роздумів, без боротьби мотивів [8, с. 140];
- соціально-активний (принциповий), при якому соціально-активна правомірна поведінка людини має позитивний, свідомий, творчий характер і направлена на здійснення соціальних цілей права. Таку поведінку називають принциповою позицією [4, с. 340; 8, с. 141].

Результатом впливу на особистість правових установок, ціннісних орієнтацій і мотивів є власне правомірна поведінка. Практику застосування права (регулятивний компонент) пропонується здійснювати за такими показниками: *адекватність* (правильність виконання правових норм відповідно до еталону), *стійкість* (виконання правових приписів, що виявляється епізодично чи постійно) та *самостійність* (характер виконання правових приписів: самостійне чи внаслідок

зовнішніх впливів).

Від сформованості цих компонентів – когнітивного, оціночного, регулятивного – залежить рівень розвитку правової свідомості особистості.

Відомо, що правосвідомість формується в процесі правової соціалізації завдяки спеціальному навчанню та вихованню, яка, на думку окремих учених, активізується в підлітковому, а проходить пік свого становлення – у юнацькому віці (М. А. Єлізарова, С. В. Широ, В. В. Нікітяєва). Найактуальнішим видається дослідження психологічних особливостей правосвідомості саме осіб раннього підліткового віку (11–13 років) для попередження підліткової та рецидивної злочинності в майбутньому (Ю. М. Антонян, Г. Г. Бочкарева, А. В. Головченко, І. І. Карпец, В. Т. Кондрашенко, Л. Б. Філонов, В. Ф. Пирижків). У літературі надано результати досліджень проблеми правосвідомості підлітків. Це праці таких учених як І. І. Кравченко, В. І. Тішина, А. І. Долгова, А. В. Міцкевич, М. В. Обухова, Ю. М. Дмитрієнко, В. В. Луньов, О. Є. Схопчик.

Аналіз літератури показав, що до основних протиправних вчинків осіб раннього підліткового віку зараховуються: хуліганство, лихослів'я, систематичне порушення дисципліни, бродяжництво, крадіжки, вандалізм, фізичне насильство, вживання алкоголю та наркотичних речовин, токсикоманія, піроманія (схильність до підпалів) [1; 9; 10; 13; 15; 21].

У праці В. І. Тішиної дається така характеристика розвитку структурних компонентів правосвідомості. Вказано, що особливостями когнітивного розвитку дітей раннього підліткового віку є формування формально-логічного інтелекту. Тоді ж активно формується світогляд людини, її система поглядів на навколишню дійсність і на

саму себе. Провідну роль у пізнанні підлітків починає відігравати вербально-логічний спосіб мислення [18, с. 210]. Тобто підліток готовий сприймати й усвідомлювати (розуміти суть і вміти її вербалізувати) інформацію про правову дійсність.

Розвиток оцінювального компонента правосвідомості дітей раннього підліткового віку характеризується суперечливістю. З одного боку, цьому віку властивий нонконформізм, що виявляється в надмірному самовираженні і прагненні виділитися з маси, показати себе [1, с. 164; 18, с. 120]. З другого боку, їм властивий конформізм, відсутність самостійності і невпевненість у своїх правових судженнях. Звичка залежати від рішення дорослих спонукає підлітків діяти так, як від них очікують дорослі – педагоги, батьки, знайомі. Переважання процесів збудження над процесами гальмування призводить до того, що підліток часто не може усвідомити той момент, коли його дії перестають бути правомірними. Окрім того, так званий «сенсорний голод» підлітка може призвести до того, що він почне шукати нових відчуттів у протиправній діяльності [18, с. 211]. Тож підліткові ще важко дати самостійну оцінку елементам правової дійсності, сформувавши своє ставлення до них. Але саме в цей період дитина легко може піддатися негативному впливові, а отже, потрібно своєчасно забезпечити дитину правовими знаннями та сформувавши позитивне ставлення до елементів правової дійсності.

І. І. Кравченко в дослідженнях ціннісно-нормативного елементу правосвідомості (що входить до складу регулятивного компонента) вказує, що правові цінності стають нормамаи та набувають загально визнаного сенсу лише внаслідок їхньої суб'єктивізації в актах сприймання, осмислення, оцінювального судження і

визнання. Ставлення підлітка до правових цінностей має декларативний характер, тобто показовий, суто словесний, зовнішній [11, с. 298].

Варто зазначити, що в основному дослідження особливостей правосвідомості проводилося з дітьми старшого підліткового віку. Так, О. Б. Панова досліджувала собливості правосвідомості підлітків (14–16 років), що вже скоїли правопорушення і злочини. Виявилось, що їм властиві правовий нігілізм, абсолютне правове невігластво, яке полягає у відсутності правових знань, необхідних для реалізації людиною своїх прав і обов'язків. Існує думка, що правопорушники глибоко обізнані в законодавстві і добре розбираються в ньому. Це не відповідає дійсності. Більшість вихованців виправних установ мають поверхневі правові знання. Нерідко їх поінформованість у цій сфері зводиться до знання конкретної норми права, яка встановлює відповідальність за здійснене ними правопорушення. Такі підлітки не мають елементарних знань, а відтак і вмінь орієнтуватись і діяти в актуальному соціально-правовому просторі. З цим погодилася більша частина (62%) досліджуваних правопорушників [18, с. 212].

Дослідження В. В. Луньова показують, що причинами правопорушень є бажання розважитись, показати силу, ствердити себе в очах однолітків, прагнення до престижних речей тощо [13, с. 226]. За В. Д. Менделевичем, причина підліткових правопорушень теж коріниться в пустощах і бажанні розважитися. Наприклад, підліток із цікавості чи «за компанію» може кидати з балкона в перехожих важкі предмети чи їжу, отримуючи задоволення від точності попадання в жертву. З пустощів підліток може зателефонувати в диспетчерську аеропорту та попередити про нібито закладену в літаку бомбу тощо

[9, с. 77]. При цьому дитина зазвичай знає, що здійснює заборонені й несхвалювані в суспільстві дії, проте, очевидно, не задумується над цим і не вважає себе винною. Видається, що підліток не демонструє негативного ставлення до правових норм чи до інших елементів правової дійсності, а лише робить те, що хоче. Тут має місце антиципаційна неспроможність (невміння прогнозувати результат своїх вчинків) і низький рівень самоконтролю.

Важливим моментом дослідження правосвідомості підлітків є погляд учених-кримінологів, серед них Ю. В. Александрова, А. П. Гель, Г. С. Семаков, згідно з яким багато правопорушень, які здійснюють діти раннього підліткового віку, дорослими людьми часто сприймаються як пустощі через недостатню соціальну зрілість дітей. Через те, що цьому не надається належного значення, про такі дії дорослі, зазвичай, не повідомляють органам внутрішніх справ і самостійно не вживають адекватних заходів для подолання правопорушень. Тим часом втрачається момент формування правосвідомості дітей, що призводить до здійснення проступків і злочинів у майбутньому [1, с. 169].

Отже, аналіз літератури з теми дослідження показав, що підлітковий вік – найсприятливіший для розвитку правосвідомості, оскільки дитина готова сприймати правову інформацію та виробляти щодо неї певне ставлення для подальшої регуляції власної поведінки. Проте він є також найсприятливішим для становлення певного типу поведінки – правомірної чи протиправної.

Зважаючи на вищезазначене, ми вбачаємо за необхідне на підставі отриманих результатів теоретичного дослідження проводити емпіричне дослідження психологічних особливостей правосвідомості підлітків,

схильних до правопорушень, з метою побудови адекватної програми формування правової свідомості особистості.

Література

1. Александров Ю. В. Криминология : курс лекцій / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2002. – 295 с.
2. Бакулов В. Д. Дихотомия правопонимания и правосознания, сущность и структура правосознания / В. Д. Бакулов, И. В. Пашенко // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2009. – № 6. – С. 99–108.
3. Горбенко С. Л. Психологічні особливості рольової поведінки розумово відсталих підлітків у малій групі : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.08 / Горбенко Світлана Леонідівна; Інститут спеціальної педагогіка АПН України. – К., 2007. – 188 с.
4. Городяненко В. Г. Соціологія : підручник для студентів вищих навчальних закладів / В. Г. Городяненко. – К. : Видавничий центр "Академія", 2002. – 560 с.
5. Елизарова М. А. Правосознание молодежи: проблема формирования / М. А. Елизарова, А. Ю. Соловйов // Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – № 4. – С. 63–66.
6. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. – Харків : Право, 2009. – 584 с.
7. Зирянов М. Ю. Правосознание и правовое воспитание / М. Ю. Зирянов // Вестник Бурятского государственного университета. – 2009. – № 6а. – С. 41–47.
8. Котюк В. О. Основи держави і права : навч. посібник. –

- 3-те вид., перероб. і доп. / В. О. Котюк. – К. : Атіка, 2001. – 432 с.
9. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения : учебное пособие / В. Д. Менделевич. – СПб. : Речь, 2005. – 445 с.
 10. Ненароков С. В. Свобода и ответственность как противоположные грани правосознания / В. Д. Ненароков // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2008. – № 1. – С. 207–211.
 11. Панова О. Б. О формировании когнитивной сферы правосознания несовершеннолетних осужденных / О. Б. Панова // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки» – 2008. – № 9. – С. 294–300.
 12. Столяренко А. М. Прикладная юридическая психология / А. М. Столяренко. – М. : Юнити-Дана, 2000. – С. 325–328.
 13. Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти / А. А. Реан. – СПб. : «Прайм-ЕВРОЗНАК», 2005. – 416 с.
 14. Романовская В. Б. Духовность и правосознание (соотношение феноменов) / В. Б. Романовская // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия «Право». – 2001. – № 1. – С. 161–169.
 15. Самігуллін В. К. О деформациях правосознания / В. К. Самігуллін // Вестник ВЭГУ. – 2009. – № 5. – С. 33–45.
 16. Смородіна Е. П. К вопросу об определении понятия «правосознание» / Е. П. Смородіна // Вестник Тамбовского университета. Серия «Гуманитарные науки». – 2007. – № 9. – С. 144–148.
 17. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – Изд. 4-е. – Ростов н/Д : Феникс, 2006. –

С. 167.

18. Тишина И. В. Понятие «правосознание» в исторической ретроспективе и современной науке / И. В. Тишина // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – № 70. – С. 335–341.
19. Фаттахова Г. Р. Психологические особенности развития правосознания студентов высших учебных заведений в условиях адаптации к учебному процессу / Г. Р. Фаттахова // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2007. – № 44. – С. 476–480.
20. Хохліна О. П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку / О. П. Хохліна. – К. : Пед. думка, 2000. – 288 с.
21. Целікова О. П. Нравственная целостность личности / О. П. Целікова. – М. : Наука, 1983. – 158 с.
22. Юридична психологія: підручник для студентів, слухачів та курсантів юрид. вищ. навч. закладів і фак. / В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. ; за заг. ред. Я. Ю. Кондратьєва; Нац. акад. внутр. справ України. – К. : Ін-Юре, 2000. – С. 48–50.

In his article the issues of substantive justice, its types, functions, structures, structural components of the indexes of justice. Special attention is paid to the problem of structural characteristics of the components of justice adolescents predisposed to crime.

Key words: *Justice, structural components of justice, legal reality, lawful behavior, legal setting, socio-legal values, motives, good behavior, legal socialization, early adolescence, offenses.*

В статье освещены вопросы сущности правосознания, его виды, функции, структура, определены показатели структурных компонентов правосознания. Особое внимание уделяется проблеме характеристики структурных компонентов правосознания подростков, склонных к правонарушениям.

Ключевые слова: *правосознание, структурные компоненты правосознания, правовая действительность, правомерное поведение, правовая установка, социально-правовые ценности, мотивы правомерного поведения, правовая социализация, ранний подростковый возраст, правонарушения.*